

Dopis papeže Františka o úloze literatury ve formaci

1. Původně jsem napsal nadpis, který se týkal kněžské formace, ale později jsem si uvědomil, že podobné věci lze říci o formaci všech pastoračních pracovníků i všech křesťanů. Mám na mysli hodnotu četby románů a poezie na cestě osobního zrání.

2. Často se v prázdninové nudě, v horku a osamělosti některých opuštěných čtvrtí stává právě nalezení dobré knihy oázou, která nás vzdaluje od jiných možností, jež by nám neprospěly. Jsou také chvíle únavy, hněvu, zklamání a neúspěchu, a když nemůžeme najít klid v duši ani v modlitbě, dobrá kniha nám pomůže alespoň přečkat bouři, než se nám podaří získat trochu více pokoje. A možná, že tato četba nám otevře nové vnitřní prostory, které nám pomohou vyhnout se tomu, abychom byli uvězněni v několika málo nutkavých myšlenkách, které nás neúprosně svírají. Před všudypřítomností médií, sociálních sítí, mobilních telefonů a dalších zařízení to byla častá zkušenost, a kdo ji zažil, ví, o čem mluvím. Není to nic překonaného.

3. Na rozdíl od audiovizuálních médií, kde je produkt ucelenější a prostor a čas na „obohacení“ vyprávění nebo jeho interpretaci je obvykle omezen, je čtenář při čtení knihy mnohem aktivnější. Dílo určitým způsobem dotváří, umocňuje ho svou představivostí, vytváří si svět, využívá svých schopností, své paměti, svých snů, svého vlastního příběhu plného dramatu a symboliky, a tak vzniká dílo zcela odlišné od toho, které autor zamýšlel napsat. Literární dílo je tak živým a stále plodným textem, který je schopen znovu promlouvat mnoha způsoby a vytvářet originální syntézu s každým čtenářem, s nímž se setká. Při četbě je čtenář obohacen tím, co dostává od autora, což mu zároveň umožňuje rozvíjet bohatství vlastní osobnosti, takže každé nové přečtené dílo obnovuje a rozšiřuje jeho osobní vesmír.

4. To mě přivádí k velmi pozitivnímu hodnocení skutečnosti, že alespoň v některých seminářích se daří překonávat posedlost obrazovkami – a také jedovatými, povrchními a násilnými *fake news* – a je věnován čas literatuře, chvílím klidného a svobodného čtení, povídání si o těchto knihách, nových či starých, které nám stále mají co říci. Celkově však musíme s lítostí konstatovat, že ve vzdělávání těch, kdo jsou na cestě k zasvěcené službě, není v současné době věnována literatuře odpovídající pozornost. Mnohdy je totiž literatura považována za formu zábavy, tedy za druhořadý projev kultury, který nepatří na cestu přípravy, a tedy do konkrétní pastorační zkušenosti budoucích kněží. Až na některé výjimky je pozornost věnovaná literatuře považována za něco nepodstatného. V této souvislosti bych rád konstatoval, že tento přístup není dobrý. Je příčinou jisté formy vážného intelektuálního a duchovního ochuzení budoucích kněží, kteří jsou tak zbaveni privilegovaného přístupu, právě prostřednictvím literatury, k jádru lidské kultury a přesněji k jádru lidské bytosti.

5. Tímto dopisem si přeji navrhnout radikální změnu přístupu, pokud jde o velkou pozornost, kterou je třeba věnovat literatuře v souvislosti s formací kandidátů kněžství. V tomto ohledu považuji za velmi výstižná slova jednoho teologa:

„Literatura [...] vyvěrá z člověka v tom, co je v něm zcela nezrušitelné – v jeho *tajemství* [...]. Je životem, který si uvědomuje sám sebe, když dosáhne plnosti vyjádření, přičemž se dovolává všech prostředků jazyka.“¹

6. Literatura tedy tak či onak souvisí s tím, po čem každý z nás v životě touží, protože vstupuje do důvěrného vztahu s naší konkrétní existencí, s jejími bytostnými napětími, touhami a významy.

7. To jsem se naučil v mládí se svými studenty. V letech 1964–1965, kdy mi bylo 28 let, jsem učil literaturu na jezuitské škole v Santa Fe. Učil jsem poslední dva ročníky střední školy a musel jsem se postarat, aby si moji žáci prostudovali *El Cida*. Studentům se ale nelíbil. Chtěli číst Garcíu Lorcu. Tak jsem se rozhodl, že se budou *El Cida* učit doma, a při hodinách budu probírat autory, které mají studenti nejraději. Samozřejmě chtěli číst současná literární díla. Ale jak četli ta díla, která je v danou chvíli zaujala, získávali obecnější vkus pro literaturu a poezii, a pak přešli k dalším autorům.

1 R. Latourelle, *Letteratura*, in R. Latourelle – R. Fisichella, *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Assisi (PG) 1990, s. 631.

Nakonec naše srdce vždy hledá něco víc a každý si v literatuře najde svou vlastní cestu.² Já například miluji tragické autory, protože jejich díla jsme všichni mohli pociťovat jako svá vlastní, jako vyjádření našich vlastních dramát. Pláčeme nad osudem postav, pláčeme v hloubi duše nad sebou samými a nad svou prázdnotou, svými nedostatky, svou osamělostí. Samozřejmě po vás nechci, abyste četli totéž, co jsem četl já. Každý si najde takové knihy, které promlouvají k jeho vlastnímu životu a stanou se skutečnými společníky na jeho cestě. Není nic kontraproduktivnějšího než číst něco z povinnosti, vynakládat značné úsilí jen proto, že jiní řekli, že je to nezbytné. Ne, četbu si musíme vybírat s otevřeností, údivem, flexibilitou, máme si nechat poradit, ale také se snažit upřímně najít to, co v každém okamžiku svého života potřebujeme.

Víra a kultura

8. Navíc pro věřícího člověka, který chce upřímně navázat dialog s kulturou své doby nebo prostě s životem konkrétních lidí, se literatura stává nepostradatelnou. Druhý vatikánský koncil oprávněně tvrdí, že „literatura a umění [...] se snaží vyjádřit vlastní podstatu člověka“ a „osvětlit jeho bídu i radosti, potřeby i schopnosti“.³ Literatura si totiž bere příklad z každodennosti života, jeho vášní a skutečných událostí, jako jsou „jednání, práce, láska, smrt a všechny ubohé věci, které naplňují život“.⁴

9. Jak můžeme proniknout k jádru starověkých i nových kultur, když neznáme, odmítáme a/nebo zamlčujeme jejich symboly, poselství, výtvořiny a vyprávění, jimiž zachytily a chtěly odkrývat a připomínat své nejkrásnější činy a ideály, stejně jako největší násilí, strachy a vášně? Jak můžeme promlouvat k srdcím lidí, když neznáme, odsouváme nebo nedoceňujeme „ta slova“, jimiž chtěli projevit, a proč ne, odhalit drama svého žití a cítění prostřednictvím románů a básní?

10. Církevní misie se mohly rozvinout v celé své kráse, svěžesti a novosti při setkání s různými kulturami – mnohdy díky literatuře –, v nichž zakořenily, aniž by se bály vystavit se nebezpečí a vytěžit to nejlepší z toho, co našly. Je to postoj, který ji osvobodil od pokušení ohlušujícího a fundamentalistického solipsismu, který spočívá v přesvědčení, že určitá kulturně-historická „gramatika“ má schopnost vyjádřit veškeré bohatství a hloubku evangelia.⁵ Mnohá proroctví zkázy, která se dnes snaží zasít zoufalství, mají kořeny právě v tomto aspektu. Kontakt s různými literárními a gramatickými styly vždy umožní prohloubit polyfonii Zjevení, aniž by ji redukoval nebo ochudil o vlastní historické požadavky či mentální struktury.

11. Není tedy náhodou, že například rané křesťanství dobře vnímalo potřebu blízké konfrontace s tehdejší klasickou kulturou. Jeden otec východní církve, Basil z Cesareje, například ve své *Promluvě k mladým*, sepsané mezi lety 370 a 375 a adresované pravděpodobně jeho synovcům, vyzdvihoval význam klasické literatury psané tzv. *éxothén* („těmi zvenčí“), jak nazýval pohanské autory, a to jak z hlediska argumentace, tj. *lógoi* („rozpravy“), užitečné pro teologii a exegezi, tak z hlediska etického obsahu, tj. *práxeis* („činy, chování“), které se mají zohlednit v askezi a v morálce. A na závěr vyzval mladé křesťany, aby klasiky považovali za *ephódion* („viaticum“) pro své vzdělání a růst, aby z nich měli „užitek pro duši“ (IV, 8–9). A právě z tohoto setkání křesťanství s tehdejší kulturou vzniklo originální nové hlásání evangelia.

12. Díky evangelijnímu rozlišování kultury je možné rozpoznat přítomnost Ducha v rozmanité lidské realitě, to znamená, že je možné zachytit již zaseté semínko přítomnosti Ducha v událostech, vnímavosti, touhách a hlubokém napětí srdcí a sociálních, kulturních a duchovních souvislostech. Podobný přístup můžeme rozpoznat například ve *Skutcích apoštolů*, kde je zmíněna Pavlova přítomnost na Areopagu (srov. Sk 17,16–34). Když Pavel mluví o Bohu, říká: „V něm totiž žijeme,

2 Srov. A. Spadaro, *J. M. Bergoglio, il „maestrillo“ creativo. Intervista all' alunno Jorge Milia*, in *La Civiltà Cattolica* 2014 I, s. 523–534.

3 II. vatikánský koncil, Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes* 62.

4 K. Rahner, *Il futuro del libro religioso* in *Nuovi saggi II*, Roma 1968, s. 647.

5 Srov. Ap. exhort. *Evangelii gaudium* 117.

hýbáme se a jsme. Tak to vyjádřili i někteří z vašich básníků: „Jsme dokonce z jeho rodu.“ (Sk 17,28). V tomto verši jsou dva citáty: nepřímý v první části, kde je citován básník Epimenidés (6. stol. př. Kr.), a přímý, kde jsou citována Fainomena básníka Arata ze Soloi (3. stol. př. Kr.), který opěvuje souhvězdí a znamená dobrého a špatného počasí. Zde „se Pavel projevuje jako ‚čtenář‘ poezie a naznačuje, jakým způsobem přistupuje k literárnímu textu, který nemůže nepodnítit k zamyšlení nad evangelijním rozlišováním kultury. Athéňany bývá nazýván *spermologos*, tedy ‚křikloun, žvanil, šarlatán‘, ale doslova ‚sběrač semen‘. Urážka se paradoxně jeví jako hluboká pravda. Pavel sbírá semena pohanské poezie a vychází z předchozího postoje hlubokého rozhořčení (srov. Sk 17,16), poznává Athéňany jako ‚velmi zbožné‘ a vidí v oněch stránkách jejich klasické literatury skutečné *preparatio evangelica*.“⁶

13. Co Pavel učinil? Pochopil, že „literatura odkrývá propasti, které jsou v člověku, zatímco zjevení a poté teologie se jich ujímají, aby ukázaly, jak je Kristus přichází překonat a osvětlit“.⁷ Směrem k těmto propastem je tedy literatura „přístupovou cestou“,⁸ která pomáhá pastýři vstoupit do plodného dialogu s kulturou jeho doby.

Nikdy Kristus bez těla

14. Než přistoupím ke konkrétním důvodům, proč je třeba při výchově budoucích kněží věnovat pozornost literatuře, dovoluji mi, abych zde připomněl jednu myšlenku o současném náboženském kontextu: „Návrat k posvátnu a duchovní hledání, které charakterizují naši dobu, jsou jevy nejednoznačné. Dnes tak před námi stojí výzva, která se netýká na prvním místě ateismu, ale směřuje k mnoha lidem, kteří hledají odpověď na žízeň po Bohu. Ta nesmí být uhašena nabídkami působícími odcizení nebo Ježíšem Kristem bez těla.“⁹ Naléhavý úkol hlásat evangelium v naší době proto vyžaduje od věřících a zvláště od kněží závazek, aby se všichni mohli setkat *s Ježíšem Kristem, který se stal tělem, člověkem, dějinami*. Všichni musíme dbát na to, abychom nikdy neztratili ze zřetele „tělo“ Ježíše Krista – toto tělo tvořené vášněmi, emocemi, pocity, konkrétními příběhy, rukama, které se dotýkají a uzdravují, pohledy, které osvobozují a povzbuzují, pohostinností, odpuštěním, rozhořčením, odvahou, neohrožeností, jedním slovem láskou.

15. A právě na této úrovni může vytrvalé čtení literatury učinit budoucí kněze a všechny pastorační pracovníky ještě citlivějšími na plné lidství Pána Ježíše, v němž je plně přítomno jeho božství, a hlásat evangelium tak, aby každý, opravdu každý, mohl zakusit, jak pravdivé je to, co říká Druhý vatikánský koncil: „Je skutečnost, že tajemství člověka se opravdu vyjasňuje jen v tajemství vtěleného Slova.“¹⁰ To neznamená tajemství abstraktního lidství, ale tajemství oné konkrétní lidské bytosti se všemi zraněními, touhami, vzpomínkami a nadějemi jejího života.

Velké dobro

16. Z pragmatického hlediska mnozí vědci tvrdí, že návyk číst má v životě člověka mnoho pozitivních účinků: pomáhá mu získat širší slovní zásobu a následně rozvíjet různé složky jeho inteligence. Podněcuje také představivost a kreativitu. Zároveň umožňuje lidem naučit se bohatěji vyjadřovat svá vyprávění. Zlepšuje také schopnost soustředění, snižuje úroveň kognitivních poruch a zmírňuje stres a úzkost.

17. A co víc, připravuje nás na pochopení, a tedy i na zvládnutí různých situací, které mohou v životě nastat. Při četbě se ponoříme do postav, starostí, dramát, nebezpečí, strachů lidí, kteří nakonec

6 A. Spadaro, *Svolta di respiro. Spiritualità della vita contemporanea*, Milano, Vita e Pensiero, s. 101.

7 R. Latourelle, *Letteratura*, op. cit., s. 633.

8 Sv. Jan Pavel II., *List umělcům*, 4. 4. 1999, 6.

9 *Evangelii gaudium* 89.

10 *Gaudium et spes* 22.

překonali životní výzvy, nebo třeba při čtení dáváme postavám rady, které později poslouží nám samotným.

18. Ve snaze ještě více povzbudit ke čtení rád cituji některé texty známých autorů, kteří nás toho tolik naučí pouhými několika slovy:

Četba románů „v nás během jedné hodiny rozpoutá všechna možná blaha a neštěstí, na něž bychom v životě spotřebovali léta, abychom aspoň některá poznali, a z nichž bychom se o těch nejintenzívnějších ani nedozvěděli, protože se v nás vytvářejí tak pomalu, že je nemůžeme vnímat“.¹¹

„Při četbě velké literatury se stávám tisícem lidí, a přesto zůstávám sám sebou. Jako noční obloha v řecké básni vidím myriádou očí, a přesto jsem to já, kdo vidí. Zde, podobně jako v náboženství, v lásce, v morálním jednání a v poznání, přesahuji sebe sama, a zároveň nikdy nejsem více sám sebou.“¹²

19. Mým záměrem však není zabývat se pouze touto rovinou osobní užitečnosti, ale zamyslet se nad nejvýznamnějšími důvody k probuzení lásky ke čtení.

Naslouchat něčímu hlasu

20. Když přemýšlím o literatuře, vzpomenu si na to, co říkával svým studentům velký argentinský spisovatel Jorge Luis Borges:¹³ *Nejdůležitější je číst, vstoupit do přímého kontaktu s literaturou, ponořit se spíše do živého textu, který máme před sebou, než se upínat na myšlenky a analytické výklady.* A Borges tuto myšlenku svým studentům vysvětloval tak, že možná zpočátku budou rozumět jen málo z toho, co čtou, ale v každém případě uslyší „něčí hlas“. To je definice literatury, která se mi velmi líbí: *naslouchat něčímu hlasu.* A nezapomínejme, jak nebezpečné je přestat naslouchat hlasu druhého člověka, který se nás na něco dotazuje! Izolujeme se tím, dostáváme se do jakési „duchovní“ hluchoty, která negativně ovlivňuje i náš vztah k sobě samým a náš vztah k Bohu, bez ohledu na to, kolik teologie či psychologie jsme byli schopni nastudovat.

21. Na této cestě, která nás činí citlivými k tajemství druhých, nás literatura učí dotýkat se jejich srdcí. Nelze nezpomenout na odvážná slova, která 7. května 1964 adresoval svatý Pavel VI. umělcům, a tedy i velkým spisovatelům. Řekl: „Potřebujeme vás. Naše služba potřebuje vaši spolupráci. Protože, jak víte, naší službou je hlásat, zpřístupňovat a činit srozumitelným, ba přímo jímavým, svět ducha, neviditelného, nevýslovného, Božího. A v této činnosti, která přetváří neviditelný svět v přístupné, srozumitelné formy, jste mistry vy.“¹⁴ Zde je pointa: úkolem věřících, a zvláště kněží, je právě „dotknout se“ srdce současného člověka, aby byl dojat a otevřel se vůči hlásání Pána Ježíše. A v tomto úsilí má literatura a poezie nedozírnou hodnotu.

22. T. S. Eliot, básník, jemuž křesťanský duch vděčí za literární díla, která poznamenala současný svět, výstižně popsal moderní náboženskou krizi jako krizi rozšířené „citové neschopnosti“.¹⁵ Ve světle tohoto výkladu skutečnosti není problémem dnešní víry primárně to, zda více či méně věřit věroučným tezím. Spíše jde o neschopnost mnohých lidí dojmout se před Bohem, před jeho stvořením, před ostatními lidmi. Vystává zde tedy úkol uzdravit a obohatit naši citlivost. Proto jsem po návratu z apoštolské cesty do Japonska na otázku, co se může Západ naučit od Východu, odpověděl: „Myslím, že Západu chybí trochu více poezie.“¹⁶

11 M. Proust, *Hledání ztraceného času I. Svět Swannových*, Praha, Rybka Publishers, 2012, s. 81.

12 C. S. Lewis, *Lettori e lecture. Un esperimento di critica*, Milano 1997, s. 165.

13 Srov. J. L. Borges, *Oral*, Buenos Aires, 1979, s. 22.

14 Sv. Pavel VI., *Homilie při mši umělců*, Sixtinská kaple, 7. 5. 1964.

15 T. S. Eliot, *The Idea of a Christian Society*, London, 1946, s. 30.

16 Tisková konference Svatého otce během zpátečního letu z apoštolské cesty Jeho Svatosti Františka do Thajska a Japonska, 26. listopadu 2019.

Cvičení v rozlišování

23. Co tedy kněz získává z takového kontaktu s literaturou? Proč je nutné považovat četbu velkých románů za důležitou součást kněžské *paidei* a podporovat ji? Proč je důležité obnovit a zavést do přípravy kandidátů kněžství intuici, kterou nastínil teolog Karl Rahner, o hluboké duchovní spřízněnosti mezi knězem a básníkem?¹⁷

24. Pokusme se na tyto otázky odpovědět nasloucháním úvahám německého teologa.¹⁸ Slova básníka, píše Rahner, jsou „plná nostalgie“, jsou to „dveře, které se otevírají do nekonečna, dveře, které jsou dokořán otevřeny do nesmírnosti. Evokují nevyslovitelné, směřují k nevyslovitelnému.“ Toto básnické slovo „vede k nekonečnu, ale nemůže nám toto nekonečno dát, ani v sobě nemůže nést či skrývat toho, který je Nekonečný“. To totiž přísluší Božímu slovu a – pokračuje Rahner – „básnické slovo se proto dovolává Božího slova“.¹⁹ Pro křesťany Slovo je Bůh a všechna lidská slova nesou stopy vnitřní touhy po Bohu a směřují k tomu Slovu. Lze říci, že skutečně básnické slovo se analogicky podílí na Božím slově, jak nám působivě sděluje *list Židům* (srov. Žid 4,12–13).

25. A tak může Karl Rahner vytvořit krásnou paralelu mezi knězem a básníkem: „pouze slovo je niterně schopno osvobodit to, co drží v zajetí všechny nevyjádřené skutečnosti – němotu jejich směřování k Bohu“.²⁰

26. Literatura nás tedy upozorňuje na vztah mezi *formou vyjádření* a *významem*. Nabízí *cvičení v rozlišování*, zdokonaluje schopnost budoucího kněze nahlédnout do vlastního nitra a do světa kolem sebe. Místem, kde se tato cesta k vlastní pravdě otevírá, je nitro čtenáře, který je přímo zapojen do procesu čtení. Zde se tedy odvíjí scénář osobního duchovního rozlišování, které se neobejde bez okamžiků úzkosti, a dokonce i krize. Čtené stránky literatury vpravdě odpovídají tomu, co svatý Ignác nazývá „neútěchou“.

27. „Neútěchou nazývám [...] temno v duši, zmatek v ní, pohnutky k nižším a světským věcem, neklid z různých hnutí a pokušení, která nabádají k nevěře, stav bez naděje, bez lásky, přičemž se duše shledává naprosto lenivou, vlažnou, smutnou a jako odloučenou od svého Stvořitele a Pána.“²¹

28. Bolest nebo nuda, kterou člověk zakouší při čtení určitých textů, nemusí být nutně špatné nebo zbytečné pocity. Již sám Ignác z Loyoly si povšiml, že v „těch, kdo postupují od špatného k horšímu“, působí dobrý duch tím, že vyvolává neklid, rozčilení, nespokojenost.²² To by byla doslovná aplikace prvního ignaciánského pravidla pro rozlišování duchů, které pojednává o „těch, kteří jdou z jednoho smrtelného hříchu do druhého“, tedy že u těchto osob používá dobrý duch toho, že „bodá a hryže jejich svědomí soudností rozumu“,²³ aby je přivedl k dobru a kráse.

29. Čtenář tedy není pouhým příjemcem poučného poselství, ale osobou, která je aktivně vybízena, aby vstoupila na vratkou půdu, kde hranice mezi spásou a zatracením nejsou a priori vymezeny a odděleny. Akt čtení je tedy jakýmsi aktem „rozlišování“, při němž je čtenář zapojen v první osobě jako „subjekt“ čtení a zároveň jako „objekt“ toho, co čte. Čtením románu nebo básnického díla čtenář skutečně zažívá, že „je čten“ slovy, která čte.²⁴ Čtenář se tak podobá hráči na hřišti: hraje hru, ale zároveň je hra hrána skrze něj v tom smyslu, že je zcela zapojen do toho, co dělá.²⁵

17 Srov. A. Spadaro, *La grazia della parola. Karl Rahner e la poesia*, Milano, Jaca Book, 2006.

18 K. Rahner, „Sacerdote e poeta“ in *La fede in mezzo al mondo*, Alba 1963, s. 141.

19 Ibid., s. 171.

20 Ibid., s. 146.

21 Sv. Ignác z Loyoly, *Duchovní cvičení*, Refugium Velehrad-Roma, Velehrad 2002, 317.

22 Srov. Ibid., 335.

23 Ibid., 314.

24 Srov. K. Rahner, „Sacerdote e poeta“ in *La fede in mezzo al mondo*, Alba 1963, s. 141.

25 Srov. A. Spadaro, *La pagina che illumina. Scrittura creativa come esercizio spirituale*, Milano, Ares, 2023, s. 46–47.

Pozornost a trávení

30. Co se týče obsahu, je třeba připustit, že literatura je jako „dalekohled“ – podle slavného Proustova příměru²⁶ – namířený na bytosti a věci, nepostradatelný pro zaostření na „velkou vzdálenost“, kterou každodennost hloubí mezi naším vnímáním a celkem lidské zkušenosti. „Literatura je jako fotokomora, v níž lze zpracovat obrazy života tak, aby odhalily své kontury a nuance. K tomu tedy literatura ‚slouží‘ – k ‚rozvíjení‘ obrazů života“,²⁷ k tomu, aby nám kladla otázky po jeho smyslu. Slouží zkrátka k účinnému *prožívání života*.

31. Ve skutečnosti je náš běžný pohled na svět jakoby „redukován“ a omezený kvůli tlaku, který na nás vyvíjejí provozní a bezprostřední cíle naší činnosti. I služba – duchovní, pastorační, charitativní – se může stát imperativem, který nasměřuje naše síly a pozornost pouze k cílům, kterých máme dosáhnout. Ale jak nám připomíná Ježíš v podobenství o rozsévači, semeno musí padnout do hluboké půdy, aby časem plodně dozrálo a nebylo zadušeno povrchností nebo trním (srov. Mt 13,18–23). Hrozí tedy riziko, že propadneme efektivismu, který banalizuje rozlišování, snižuje citlivost a ignoruje složitost.

Je proto nutné a naléhavé vytvořit protiváhu k tomuto nevyhnutelnému zrychlování a zjednodušování našeho každodenního života tím, že se naučíme držet si odstup od toho, co je bezprostřední, zpomalit, rozjímat a naslouchat. K tomu můžeme dospět, jestliže se dobrovolně zastavíme a přečteme si knihu.

32. Potřebujeme znovu objevit způsoby, jak se vztahovat ke skutečnosti, které jsou vstřícnější, ne pouze strategické a zaměřené čistě na výsledek, způsoby, které nám umožní zažít nekonečnou velikost bytí. Odstup, pozvolnost, svoboda jsou charakteristickými rysy přístupu ke skutečnosti, který právě v literatuře nachází formu vyjádření, jež není výlučná, ale má výsadní postavení. Literatura nás tak učí dívat se a vidět, rozeznávat a zkoumat skutečnost jednotlivců a situací jako tajemství nabitě přebytkem významu, kterému lze jen částečně porozumět prostřednictvím kategorií, vysvětlujících schémat, lineární dynamiky příčin a následků, prostředků a cílů.

33. Další krásný obraz, který vypovídá o úloze literatury, vychází z fyziologie lidského ústrojí, zejména z procesu trávení. Zde je jeho vzorem *ruminatio* – přežvykování – krávy, jak je uvedli mnich Vilém ze Saint-Thierry z 11. století a jezuita Jean-Joseph Surin ze 17. století. Surin mluvil o „žaludku duše“ a jezuita Michel De Certeau hovořil o autentické „fyziologii trávicí čety“. ²⁸ Literatura nám pomáhá přemýšlet o smyslu naší přítomnosti v tomto světě, „trávit“ a asimilovat ji a pochopit, co se skrývá pod povrchem naší zkušenosti. Literatura zkrátka slouží k interpretaci života, k rozlišování jeho smyslu a jeho základních napětí. ²⁹

Vidět očima druhých

34. Pokud jde o používání jazyka, čtení literárního textu nás staví do pozice „vidění očima druhých“, ³⁰ čímž získáváme širší perspektivu, která rozšiřuje naši lidskost. Rozvíjíme imaginativní empatii, která nám umožňuje ztotožnit se s tím, jak druzí vidí, prožívají a reagují na skutečnost. Bez takové empatie není možná solidarita, sdílení, soucit, milosrdenství.

Při četbě objevujeme, že naše pocity nejsou jen naše vlastní, ale univerzální, a tak se ani ten nejopuštěnější člověk necítí sám.

35. Obdivuhodná rozmanitost lidských bytostí a diachronní i synchronní pluralita kultur a vědění jsou v literatuře konfigurovány do jazyka, který je schopen respektovat a vyjádřit jejich rozmanitost. Zároveň se převádějí do symbolické gramatiky významů, která nám je činí srozumitelnými, ne cizími, ale sdílenými. Jedinečnost literatury spočívá v tom, že zprostředkovává

26 Srov. M. Proust, *Hledání ztraceného času. Čas znovu nalezený*, Praha, Rybka Publishers, 2012.

27 A. Spadaro, *La pagina che illumina*, op. cit., s. 14.

28 M. De Certeau, *Il parlare angelico. Figure per una poetica della lingua (Secoli XVI e XVII)*, Firenze 1989, s. 139n.

29 Srov. A. Spadaro, *La pagina che illumina*, op. cit., s. 16.

30 C. S. Lewis, *Lettori e letture. Un esperimento di critica*, Milano 1997, s. 165.

bohatství zkušenosti nikoliv tím, že ji objektivizuje v popisném zobrazení analytického poznání nebo soudy literární kritiky, ale vyjadřuje a interpretuje jejich hlubší smysl.

36. Při čtení příběhu si díky autorově vidění každý představí svým způsobem pláč opuštěné dívky, starou ženu, která přikrývá tělo svého spícího vnuka, vášeň drobného podnikatele, který se snaží prosadit navzdory těžkostem, ponížení člověka, který se cítí všemi kritizován, chlapce, který sní o jediném východisku z bolesti bídného a násilného života. Když uprostřed těchto příběhů vnímáme stopy svého vnitřního světa, stáváme se citlivějšími k prožitkům druhých, vystupujeme ze sebe a vstupujeme do jejich hlubin, dokážeme o něco více pochopit jejich boje a touhy, vidíme realitu jejich očima a nakonec se stáváme spolupoutníky. Tak se ponoříme do konkrétního vnitřního bytí zelináře, prostitutky, dítěte vyrůstajícího bez rodičů, zednickovy ženy, stařenky, která ještě věří, že potká svého prince. A můžeme tak činit s empatií a někdy i s tolerancí a pochopením.

37. Jean Cocteau napsal Jacquesu Maritainovi: „Literatura je nemožná. Musíme z ní vyjít. A nemá smysl snažit se z ní vymanit pomocí literatury, protože jediné láska a víra nám umožňují vyjít ze sebe samých.“³¹ Ale vyjdeme skutečně ze sebe samých, pokud naše srdce nejsou spalována utrpením a radostmi druhých? Zde bych řekl, že nám jako křesťanům není nic, co je lidské, lhostejné.

38. Literatura navíc není relativistická, protože nás nezabavuje hodnotových kritérií. Symbolické zobrazení dobra a zla, pravdy a lži jako skutečností, které v literatuře nabývají podoby jednotlivců a kolektivních historických událostí, nás nezabavuje morálního hodnocení, ale brání nám ve slepém nebo povrchním odsuzování. „Jak to, že vidíš třísku v oku svého bratra, ale trám ve svém oku nepozoruješ?“ ptá se nás Ježíš (Mt 7,3).

39. Když čteme o násilí, omezenosti nebo křehkosti druhých, máme příležitost zamyslet se nad vlastními zkušenostmi s těmito skutečnostmi. Tím, že literatura otevírá čtenáři širší pohled na velikost i bídu lidské zkušenosti, učí nás trpělivosti ve snaze porozumět druhým, pokoře v přístupu ke složitým situacím, mírnosti v posuzování jednotlivců a citlivosti k našemu lidskému stavu. Posuzování je jistě potřebné, ale nikdy nesmíme zapomínat na jeho omezený rozsah. Soud nesmí nikdy vyústit v rozsudek smrti, vyřazení osob nebo potlačení lidskosti v zájmu bezduché absolutizace zákona.

40. Pohled literatury vštěpuje čtenáři větší nadhled, smysl pro hranice, schopnost upřednostnit zkušenost před kognitivním a kritickým myšlením a přijmout chudobu, která je zdrojem mimořádného bohatství. Tím, že si čtenář uvědomuje marnost a možná i nemožnost redukovat tajemství světa a lidstva na dualistickou polaritu pravda/lež nebo správné/špatné, přijímá odpovědnost za vynášení soudů, nikoliv však jako prostředek nadvlády, ale spíše jako podnět k většímu naslouchání a zároveň jako připravenost podílet se na mimořádném bohatství dějin, jež plyne z přítomnosti Ducha, který je dán také jako Milost, tedy jako něco nepředvídatelného a nepochopitelného, co nezávisí na lidském jednání, ale nově definuje naše lidství ve smyslu naděje na spásu.

Duchovní síla literatury

41. Věřím, že jsem těmito krátkými úvahami zdůraznil roli, kterou může literatura hrát při výchově srdce a mysli pastýře nebo budoucího pastýře směrem ke svobodnému a pokornému používání vlastního rozumu, k plodnému poznávání rozmanitosti lidských jazyků, k rozšíření vlastní lidské vnímavosti a konečně k velké duchovní otevřenosti pro naslouchání Hlasu, který promlouvá mnoha hlasy.

42. V tomto smyslu literatura pomáhá čtenářům svrhnout modly sebestředného, falešně soběstačného a staticky konvenčního jazyka, který někdy také hrozí znečištěním našeho církevního diskurzu a omezováním svobody Slova. Literární slovo je slovem, které uvádí jazyk do pohybu, osvobozuje ho a očišťuje. V konečném důsledku otevírá toto slovo ještě větším výrazovým a expanzivním obzorům. Otevírá naše lidská slova, aby přijala Slovo, které se zabydluje v lidské řeči,

31 J. Cocteau – J. Maritain, *Dialogo sulla fede*, Firenze, Passigli, 1988, s. 56. Srov. A. Spadaro, *La pagina che illumina*, op. cit., s. 11–12.

ne když se vnímá jako poznání, které je již plné, definitivní a úplné, ale když se stává nasloucháním a očekáváním Toho, který přichází, *aby všechno tvořil nové* (srov. Zj 21,5).

43. Duchovní síla literatury nás nakonec přivádí zpět k hlavnímu úkolu, který Bůh svěřil člověku – úkolu „pojmenovávat“ tvory a věci (srov. Gn 2,19–20). Posláním být správcem stvoření, které Bůh svěřil Adamovi, s sebou nese především poznání vlastní důstojnosti a smyslu existence ostatních bytostí. Také kněz je pověřen tímto prvotním úkolem „pojmenovávat“, propůjčovat smysl, stávat se nástrojem společenství mezi stvořením a Slovem, které se stalo tělem, a jeho mocí osvětlovat každý rozměr lidského bytí.

44. Spřízněnost mezi knězem a básníkem se tak projevuje v tajemném a nerozlučném svátostném spojení mezi božským Slovem a našimi lidskými slovy a dává vzniknout službě, která je plná naslouchání a soucitu, dává vzniknout charismatu, které se stává odpovědností, dává vzniknout vizi pravdy a dobra, která se jeví jako krása. Můžeme se tedy zamyslet nad slovy, která nám zanechal básník Paul Celan: „Kdo se opravdu učí vidět, přibližuje se k neviditelnému.“³²

Dáno v Římě u Sv. Jana Lateránského dne 17. července 2024, v dvanáctém roce mého pontifikátu.

FRANTIŠEK

32 P. Celan, *Microлити*, Milano 2020, s. 101.